

BOŻENA HRYNKIEWICZ-ADAMSKICH

<https://orcid.org/0000-0002-9589-841X>

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

OBRAZY ROSJI W POLSKICH TYGODNIKACH OPINI

Piotr Lewandowski, *Potęga narracji.*

Narodowe mity (geo)polityczne Rosji w kontekście bezpieczeństwa informacyjnego, Universitas, Kraków 2022, 556 s.

Piotr Lewandowski jest zawodowo związany z Wydziałem Bezpieczeństwa Narodowego Akademii Sztuki Wojennej w Warszawie oraz Centrum Ochrony Technologii Sieci Badawczej Łukasiewicz. Uczestniczy w pracach międzynarodowych zespołów ds. walki z rosyjską dezinformacją. W prezentowanej tutaj monografii podejmuje nieomawianą dotąd w literaturze naukowej problematykę funkcjonowania narodowych mitów politycznych na temat Rosji w polskich środkach masowego komunikowania oraz ich roli w rozgrywającej się wojnie informacyjnej.

Rekomendując lekturę publikacji Lewandowskiego filologom zaznaczyć należy, że nauki polityczne i nauki o bezpieczeństwie nie wypracowały autonomicznego arsenału metod i technik badawczych, twórczo zaadaptowały natomiast i powszechnie wykorzystują narzędzia innych nauk społecznych i humanistycznych. Książka z pewnością okaże się atrakcyjna poznawczo dla czytelników reprezentujących różne specjalności i dyscypliny ze względu na przedstawione w niej rozważania teoretyczne i propozycje metodologiczne oraz ogrom wartościowych ustaleń. Już w tytule autor sygnalizuje, że praca nawiązuje do idei interpretacjonizmu („mit”) i konstrukcjonizmu („potęga narracji”).

Interpretacjonizm ma swe źródła w antropologii kulturowej, szeroko czerpiącej z językoznawczej myśli strukturalistycznej, w szcze-

gólności z fonologii. Twórca antropologii kulturowej Claude Lévi-Strauss sugerował odejście od opisu uświadamianych zachowań społecznych do wyjawiania ich nieuświadamianego zaplecza¹. Nawiązując do klasycznego ujęcia badawczego Ferdinanda de Saussure'a, uznawał on, że w empirycznym materiale etnologicznym zachowania, obrzędy, wierzenia są niejako „mową”, która stanowi uzewnętrznienie zdeponowanego w umysłach członków danej społeczności „języka” („nieuświadomionej działalności umysłu”). Zdaniem Lévi-Straussa każdej działalności ludzkiej przysługują pewne cechy uniwersalne, pewne jednakowe struktury sprawiające, że w przejawach zachowań kulturowych tak plemion pierwotnych, jak współczesnych wysoko rozwiniętych społeczeństw można dostrzec zasadnicze podobieństwa. Zadanie antropologii społecznej polega na wykrywaniu stałych głębokich struktur w zachowaniach kulturowych człowieka.

Podstawę badań prowadzonych w duchu interpretacjonizmu stanowią też idee Michela Foucaulta o nieuświadamianych formach myślenia, niejako *a priori* określających przestrzeń poznawczą danej kultury. Zdaniem Foucaulta własna wiedza jednostki jest zdeterminowana przez ponadjednostkowy sposób widzenia świata, którego jednostka sobie nie uświadamia. To poznanie szczególnego rodzaju nazywa on *episteme* (strg. ‘wiedza; umiejętność; zrozumienie’) i traktuje jako właściwy danej epoce sposób ujmowania świata². Warunkuje on nasze jednostkowe poznanie, lecz sam jest poznawaniem ponadindywidualnym. Foucault postuluje rezygnację z pojęcia indywidualnego podmiotu na rzecz bezosobowych struktur rządzących jego myśleniem („śmierć człowieka”).

Lewandowskiego zajmują zagadnienia konstruowania rzeczywistości medialnej w oparciu o analizę współczesnych wyobrażeń zbiorowych, postaw świadomościowych³, językowego obrazu świa-

¹ C. Lévi-Strauss, *Antropologia strukturalna*, przeł. K. Pomian, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1970.

² M. Foucault, *Archeologia wiedzy*, przeł. A. Siemek, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977.

³ Teoretycy interpretacjonizmu przyjmują generalnie, że natura naszych przekonań jest holistyczna. Jedne przekonania stanowią „tło” i punkt odniesienia dla innych przekonań. Uważają, że nigdy nie należy przypisywać podmiotowi przekonań pojedynczo, bowiem kluczową rolę w identyfikowaniu jego przekonań odgrywają logiczne relacje między nimi. Zakładają zatem istnienie wiedzy bazowej oraz reguły (zasady koordynacyjnej) pozwalającej na określenie „tła” (siatki powiązań czy odniesień), w którym nasze przekonanie mogłoby funkcjonować i dzięki któremu byłibyśmy zdolni do interpretacji. Szerzej o tym zob.: M. Tarnowski, *Jak opisać nieracjonalność? Problem nieracjonalnych systemów przekonań a interpretacjonizm w filozofii umysłu*, „AVANT”, v. XII, nr 3, s. 1–23.

ta (s. 13). Tu właśnie sytuują się wszelkie mity — mity tradycyjne, ale również dzisiejsze mity polityczne. W mitach odbija się bowiem natura ludzkiej percepcji, przejawiają się nieuświadomiane struktury umysłu człowieka⁴.

Tworzone powszechnie przez reprezentantów różnych tradycji kulturowych mity uznaje się za spontaniczne produkty ludzkiego umysłu. Nie wyrażają one dowolnych, zindywidualizowanych treści, lecz idee wspólne dla danej społeczności. Poprzez mity dokonuje się projekcja zbiorowej podświadomości. Stanowią one ustrukturyzowane fikcyjne narracje, będące grupową własnością wspólnoty i przez nią kolektywnie zarządzane. W przedstawianych w nich materialnych obiektach i zjawiskach zakodowane pozostają kategorie poznawcze i kluczowe dla poszczególnych kultur treści światopoglądowe. W narracjach mitycznych szczególną rolę pełni metonimia, metafora i czasoprzestrzenny izomorfizm. Stosowanie tych środków skutkuje występowaniem wariantów mitów, w których te same sensy są przedstawiane innymi słowami. Co istotne, bez względu na to, czy dysponenci mitów uświadamiają to sobie, czy nie, są one wysoce konstytutywne dla życia wspólnoty, gdyż przechowują i ujawniają fundamentalny porządek świata i społeczeństwa⁵. Z jednej strony narracje takie mogą być przywoływane, aby tłumaczyć i uzasadniać aktualne wydarzenia i okoliczności poprzez nawiązania do wydarzeń mitycznych, z drugiej stanowić „potężne narzędzie kreowania zbiorowo podbudowanego znaczenia i zbiorowo uznawanej prawdy (niezależnie od tego, czy taka prawda zostanie uznana poza społecznością, do której należy mit)”⁶.

Mitu nie należy jednak traktować jako anachronizmu ani wiązać jedynie z irracjonalnym sposobem myślenia człowieka nieucywiliżowanego, na co zwracał uwagę zajmujący się problematyką mitów politycznych w szczytowym momencie rozwoju niemieckiego narodowego socjalizmu w latach 30. XX wieku Ernst Cassirer⁷. Typowy dla mitu mechanizm integrowania i koordynowania ludzkich doznań

⁴ Zdaniem M. Czeremskiego mit to „zintegrowana wiązka cech będących wytworem pewnych systemów (modułów) współtworzących architekturę umysłu, odpowiadającą za specyfikę ludzkiego sposobu postrzegania rzeczywistości i myślenia” — zob. M. Czeremski, *Mit w umyśle: Ewolucyjno-kognitywne podstawy form mitycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2021, s. 114.

⁵ Tamże, s. 31.

⁶ Tamże, s. 32.

⁷ E. Cassirer, *Mit państwa*, przeł. A. Staniewska, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa 2006, s. 310.

i doświadczeń jest właściwy również współczesnemu człowiekowi⁸. Świadomość mityczna nadal odgrywa istotną rolę w procesach umysłowych człowieka, na równi ze strukturami poznawczymi właściwymi nauce, sztuce czy religii⁹. Wraz z rozwojem społecznym treść mitów przestała dotyczyć tylko kwestii metafizycznych czy religijnych, lecz przesunęła się ku obszarom polityki przy jednoczesnym zachowaniu mitycznego charakteru narracji¹⁰. Współczesny mit polityczny formalnie przypomina mit religijny w zakresie symbolicznego sposobu wyrażania emocji generowanych przez sytuacje społeczne¹¹. Od mitu tradycyjnego, charakteryzującego się brakiem swobody w związku z koniecznością wyrażania zbiorowego oglądu rzeczywistości, odróżnia go natomiast indywidualne autorstwo¹².

Lewandowski przedstawia wyniki dotychczasowych badań nad myślą mityczną i najważniejsze koncepcje mitu. Szczególną uwagę poświęca kwestiom narodowych mitów politycznych. W swych rozważaniach traktuje „narodowy mit polityczny jako wytwór społeczny będący wynikiem kulturowego zaprogramowania umysłu danej grupy społecznej, który determinuje stereotypowy ogląd i wartościowanie innych państw i narodów” (s. 48). Jego zdaniem mit narodowy posiada archetypiczne umocowanie społeczno-kulturowe, stąd archetypy stanowią punkt wyjścia dla wszelkich mitycznych odwołań narracyjnych (s. 49). Wchodzi zatem w pewną polemikę z poglądami badaczy akcentujących kreowanie mitów politycznych przez jednostki w sztuczny sposób.

Lewandowski deklaruje również konstruktywistyczne (konstrukcjonistyczne?¹³) podejście badawcze. U podstaw idei konstruktywi-

⁸ W opinii neurolingwistów to wewnętrzna organizacja systemu nerwowego człowieka determinuje strukturę i funkcje mechanizmów poznawczych. Zdaniem Jana Kordysa, „przez odwzorowanie struktur mózgowych w materiale semiotycznym człowiek stworzył konstrukcję o wielkiej sile modelującej, zdolną do nadawania tożsamości poszczególnym kulturom”. J. Kordys, *Mózg i znaki*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1991, s. 95.

⁹ T. Sikora, *Koncepcja mitów politycznych w filozofii Ernsta Cassirera i jej aktualność*, „IDEA – Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych” 2014, XXVI, s. 166.

¹⁰ E. Cassirer, *Mit państwa...*, s. 310–313.

¹¹ M. Czeremski, *Mit w umyśle...*, s. 84.

¹² E. Cassirer, *Mit państwa...*, s. 313.

¹³ Wśród badaczy toczy się szeroka dyskusja nad zakresem i znaczeniem terminów *konstruktywizm* i *konstrukcjonizm* oraz ich wzajemną relacją. Szerzej o tym zob.: M.K. Zwierzydzyński, *Konstruktywizm a konstrukcjonizm*, „PRINCIPIA” 2012, LVI, s. 117–135.

zmu leży zaczerpnięte z pragmatyki założenie, że wytwarzanie wiedzy ludzkiej jest uwarunkowane społecznie i kulturowo. Zgodnie z tą koncepcją świat zewnętrzny nie istnieje w sferze jednostkowych doświadczeń, lecz jest społecznie konstruowany i nieustannie reinterpretowany w procesie komunikacji. Jednostki tworzą rzeczywistość w kooperacji i bezpośrednich interakcjach za pośrednictwem języka. W języku pozostaje zdeponowana zgromadzona przez ludzi wiedza, a jej zasoby są uruchamiane i renegotjowane podczas porozumiewania się. Konstrukttywizm podkreśla relacyjny charakter procesów poznawczych i społeczną rolę języka. Jako że w myśl tej idei do formowania rzeczywistości społecznej dochodzi w procesach komunikacji językowej, analiza konstruktywistyczna bazuje zawsze na analizie języka¹⁴. Posługując się komentarzem Lewandowskiego, w podejściu konstruktywistycznym „język i komunikacja stanowią wystarczające miejsce do analizy zbiorowych wyobrażeń” (s. 13) (odwzorowywanych w mitach).

Jako źródła językowego materiału badawczego dla omawianej publikacji posłużyły autorowi zróżnicowane gatunkowo teksty dziennikarskie trzech ukazujących się w Polsce tygodników opinii. Lewandowski poddaje drobiazgowej analizie jakościowej i ilościowej produkty prasowe „Polityki” (polski tygodnik o charakterze liberalno-lewicowym), „Wprost” (polski tygodnik o orientacji prawicowo-centrowej) i „Newsweeka” (polska edycja amerykańskiego tygodnika społeczno-politycznego), które w swej treści odnoszą się do „Rosji jako tematu bądź kontekstu tematycznego” (s. 15), „Rosji jako obrazu polityczno-społecznego” (s. 16). Za daty graniczne ekscerpcji przyjęto przystąpienie Polski do Unii Europejskiej (maj 2004) i katastrofę smoleńską (kwiecień 2010). Zdaniem autora są to punkty węzłowe, daty, które zmieniły dyskurs i mitologizację Rosji. Łącznie badaniem objęte zostały 384 egzemplarze wymienionych tygodników (po 13 losowo wybranych numerów na rok z każdego tytułu).

Lewandowski stawia hipotezę, że obrazowanie Rosji w polskich przekazach prasowych odbywa się poprzez narodowe narracje mityczne (s. 16). Z jego obserwacji wynika, że polskie mity polityczne dotyczące Rosji i kreujące jej językowy obraz opierają się w rozpatrywanym okresie na polonocentryzmie, opozycji „my–obcy” i motywie pogranicza (s. 23, 49). Obrazowanie to ma ustrukturuwany charakter i ogranicza się do zamkniętego zbioru schematów poznawczych.

¹⁴ Tamże, s. 126.

W rezultacie analizy jakościowej produktów dziennikarskich Lewandowski dochodzi do wniosku, że w polskiej prasie obecnych jest osiem spójnych narracyjnie społeczno-politycznych wyobrażeń zbiorowych w postaci narodowych mitów politycznych Rosji: 1) mit komunistycznej/sowieckiej przeszłości/roźciągłości; 2) mit imperium; 3) mit władzy samodzierżawnej; mit samodzierżawia; 4) mit narodu rosyjskiego: biesy, martwe dusze; 5) mit dzikiego Wschodu; 6) mit przedmurza cywilizacyjnego; 7) mit polskiego pośrednictwa; 8) mit odwiecznego wroga (s. 34). Dla każdego z wymienionych mitów Lewandowski wyodrębnia oddzielne jednostki narracji narodowo-mitycznej. Dla przykładu mit Rosji jako odwiecznego wroga Polski dekonstruuje na 29 najczęściej pojawiających się w dyskursie prasowym elementów. Zabieg ten pozwala stwierdzić, że wrogość Rosji wobec Polski realizuje się na kilku płaszczyznach, a zwłaszcza historycznej i politycznej: 1) Rosja — Polska — metafora walki (użycie środków stylistycznych wskazujących na istnienie konfliktu); 2) Rosja — Polska — zmagania (Rosja jako przeciwnik, nad którym da się odnieść zwycięstwo); 3) Rosja — Polska — historia (negatywne wydarzenia historyczne w kontaktach polsko-rosyjskich); 4) Rosja — Polska — stosunki (metafory pogarszających się relacji polsko-rosyjskich); 5) Rosja — Polska — zakłamanie (fałszowanie faktów historycznych w rosyjskiej historiografii); 6) Rosjanie — Polska — okupacja (polska zależność od Rosji, zdominowanie przez Rosję); 7) Rosja — Polska — rywalizacja (konfrontacja w stosunkach politycznych, lekceważenie strony polskiej); 8) Rosja — Polska — wróg (bezpośrednie egzemplifikacje wrogości Rosji wobec Polski); 9) Rosja — Polska — ludobójstwo (prześladowania, rozstrzeliwania, zsyłki, praca katorżnicza w gułagu); 10) Rosja — Polska — cierpienie (prześladowanie, okrucieństwo, polska martyrologia narodowa); 11) Rosja — Polska — trudy sąsiedztwa (odwieczna wrogość Rosji wobec Polski); 12) Rosja — Polska — polityka antypolska (niszczenie wizerunku Polski wśród Rosjan, podsycanie antypolskich nastrojów); 13) Rosja — Polska — likwidacja (likwidacja Polski, polskości, Polaków przez Rosjan); 14) Rosja — Polska — wojna (wojna na froncie historycznym, politycznym, społecznym, gospodarczym, propagandowym); 15) Rosja — Polska — zbrodnia (rzeź Pragi, krwawe tłumienie powstań, zbrodnie komunizmu); 16) Rosja — Polska — ekspansja (najazdy, napady, agresja); 17) Rosja — Polska — zniewolenie (dominacja, uzależnianie, kontrola, upokorzenie); 18) Rosja — Polska — izolacja (niechęć Polaków do rosyjskości, lęk, strach, trauma); 19) Rosja — Polska — zdrada (wrogość, rosyjska

chęć podboju i zdominowania Polski); 20) Rosja — Polska — kultura (antypolski wektor kultury rosyjskiej); 21) Rosja — Polska — Katyń (zbrodnia katyńska, niszczenie narodu, elit, polskości); 22) Rosja — Polska — Niemcy — historia (opozycyjność Rosji i Niemiec wobec Polski w kontekście historycznym); 23) Rosja — Polska — Niemcy — współpraca (niemiecko-rosyjska współpraca wymierzona przeciwko Polsce); 24) Rosja — Polska — Niemcy — wojna (wspólne działania wojenne Rosji i Niemiec przeciwko Polsce); 25) Rosja — Polska — Niemcy — okrażanie (agresywne przesuwanie granic); 26) Rosja — Polska — Niemcy — zagrożenie (współpraca rosyjsko-niemiecka jako zagrożenie dla Polski z uwzględnieniem analogii historycznych); 27) Rosja — Polska — Niemcy — zdrada (narracje historyczne i odnoszące się do współczesnych wydarzeń politycznych); 28) Rosja — Polska — Niemcy — kłamstwo (kłamliwa antypolska polityka Rosji i Niemiec); 29) Rosja — Polska — bezpieczeństwo energetyczne (surowce energetyczne jako element gry politycznej i nacisku).

Lewandowski szczegółowo analizuje poziom reprezentacji poszczególnych narracji mitycznych na temat Rosji w wymienionych wcześniej tygodnikach opinii. Nadrzędnym jego celem jest natomiast weryfikacja intencjonalnego i instrumentalnego wykorzystania narracji mitycznych w prasie polskiej w kontekście bezpieczeństwa informacyjnego. Autor podkreśla, że w toczącej się aktualnie walce o przestrzeń komunikacyjną ma miejsce penetracja rynków medialnych przez międzynarodowy kapitał. Kapitał ten dąży do opanowania platform informacyjnych, by nimi samodzielnie dysponować i kreować pożądane obrazy rzeczywistości. Samo autonomiczne przetwarzanie informacji okazuje się niewystarczające do osiągnięcia takich celów. By zatem przekształcić zróżnicowane, nierzadko niespójne komunikaty w proste, syntetyczne przekazy, w wojnie informacyjnej sięga się po narodowe mity polityczne. Pozwalają one narzucić określony sposób patrzenia na rzeczywistość. Zdaniem Lewandowskiego społeczne oddziaływanie mediów jest zasadniczo wzmacniane dwoma sposobami: 1) poprzez ramowanie przekazów dziennikarskich narracją mityczną oraz 2) poprzez transfigurację narracji mitycznej.

Pojęcie ramy (ang. *frame*) funkcjonowało pierwotnie w psychologii. Oznaczało „schemat poznawczy, strukturę kategoryzacyjną tkwiąca w podświadomości człowieka i wykorzystywaną w codziennym działaniu”¹⁵. Ramowanie definiowane było początkowo jako „część

¹⁵ J. Maćkiewicz, *Ramy interpretacyjne jako narzędzie badań medioznawczych*, „Studia Medioznawcze” 2020, t. 21, nr 3 (82), s. 617.

procesu kategoryzacji, w którym nowe informacje zostają przyporządkowane kategoriom już istniejącym w umyśle¹⁶. Pod koniec XX stulecia w socjologii i naukach o komunikacji zaczęto stopniowo odchodzić od analizowania ram jako podświadomie funkcjonujących schematów kategoryzacyjnych powstałych w procesie interakcji na rzecz badań nad procesem ramowania rozumianym jako świadome kształtowanie i stosowanie ram interpretacyjnych do formowania zawartości przekazów medialnych w dyskursie publicznym. *Framing* zaczął być traktowany jako jeden z mechanizmów oddziaływania na odbiorców medialnych i wiązany z konstruktywistycznym modelem komunikacji. Ramowanie polega na wpływaniu na ludzkie zachowanie poprzez zarządzanie przedstawianymi treściami w taki sposób, by odbiorca skupił się na konkretnym aspekcie danego zagadnienia. Stosuje się je w mediach jako strategię marketingową. Dokonuje się go na drodze selekcji pożądaných treści i dodatkowego uwydatnienia tego, co zostało wybrane. Ramowanie ma wpłynąć na to, jak odbiorcy zinterpretują produkt medialny. Zwrócenie szczególnej uwagi na pewne aspekty rzeczywistości i ich dodatkowe uwypuklenie skutkuje tym, że inne treści stają się relatywnie słabiej wyeksponowane i znajdują się w tle. Zdaniem Lewandowskiego ramowanie przekazu narracją mityczną pomaga wydobyć z tekstu dziennikarskiego głębsze sensy historyczno-polityczne, zaprogramowane w społeczeństwie kulturowo (narodowo) i stanowiące pokłady wiedzy wspólnej (s. 380).

Badacz wskazuje, że ramowanie informacji prasowych narodową narracją mityczną odbywa się poprzez tzw. miejsca strategiczne w tekście, czyli tytuł, lid, lift i podpis pod fotografią. Wymienione elementy tekstów dziennikarskich odgrywają istotną rolę w odczytywaniu i interpretowaniu przekazów prasowych. Treści znajdujące się w akapitach zostają niejako przesunięte na dalszy plan i stanowią dla nich tło. Lidem nazywa się pierwszy, graficznie wyodrębniony akapit tekstu dziennikarskiego, który na ogół współgra tematycznie z tytułem. Ma on szczególne znaczenie poznawcze dla całości tekstu dziennikarskiego. Praktykuje się graficzne wyróżnienie lidu dla wzmocnienia jego przekazu. Wskutek takiego zabiegu odbiorca jest przeświadczony, że lid jest ważniejszy od pozostałej części tekstu. Lid wraz z tytułem pełni funkcję ramy tekstowej całego produktu dziennikarskiego. Z kolei lifty (inaczej wybicia) to wyjęte z tekstu i wydrukowane inną, zazwyczaj większą, czcionką fragmenty o szczególnym znaczeniu. Organi-

¹⁶ Tamże, s. 617.

zują one przestrzeń tekstową, eksponując strategiczne treści. Wpływają na ich dostrzeganie przez odbiorcę, wzmacniając tym samym siłę przekazu tekstu. Podobnie podpisy pod fotografiami spełniają funkcje ramująco-interpretacyjne.

Autor zaznacza, że strategiczne miejsca komunikatu prasowego stanowią dla odbiorcy wskazówki do jego odpowiednich odczytań i interpretacji, ale także umiejscowienia faktów w nim opisywanych w szerszych narracjach funkcjonujących w społeczno-indywidualnej pamięci zbiorowej w formie wiedzy wspólnej. Wyselekcjonowane i uwydatnione w nich treści rzutują na recepcję całego tekstu.

Lewandowski określa poziom reprezentacji jednostek narracji mitycznej w miejscach stanowiących rdzeń ramujący tekstów w badanych tygodnikach opinii. Na podstawie przeprowadzonych analiz i wyliczeń stwierdza, że przy obrazowaniu Rosji w polskiej prasie opiniotwórczej ramowanie narracją mityczną stosuje się na szeroką skalę. Tytuły, lidy, lifty i podpisy mają wartość perswazyjną i kreują odpowiednie odczytanie przekazów prasowych. Jak już wspomiano wcześniej, ramowanie narracją mityczną stwarza kontekst historyczno-polityczny tych przekazów. Zdaniem Lewandowskiego ze względu na odwoływanie się w nich do znanych schematów poznawczych, częste powtarzanie określonych jednostek narracyjnych, bardzo wysokie nasycenie treściami mitycznymi, zamknięcie w określonej konwencji można mówić o rytualizacji pisania o Rosji. Badacz dochodzi do wniosku, że wypowiadając się na temat wydarzeń politycznych, społecznych, kulturalnych z udziałem Rosji, polscy dziennikarze z rozmysłem komunikują się w polu prasowym zamkniętymi schematami. Analizy wykazały przy tym, że obrazowanie Rosji nigdy nie odbywa się z zastosowaniem jednej narracji mitycznej. Równoczesne użycie kilku jednostek narracji skutkuje zwielokrotnieniem, co w efekcie prowadzi do wzmocnienia perswazyjności przekazu. Różnice ilościowe w sięganiu po poszczególne spośród ośmiu wymienionych wcześniej narracji do ramowania tekstów dowodzą z kolei posiadania przez redakcje ustalonych strategii rozpisywania kodu geopolitycznego Rosji i podejmowania przez publicystów konkretnych tygodników opinii świadomych decyzji w tej sferze. Dla przykładu niski poziom reprezentacji w „Newsweeku” szczegółowo zaprezentowanego przez nas wcześniej mitu Rosji jako odwiecznego wroga Polski jednoznacznie wskazuje na rezygnację przez redakcję z tego typu obrazowania Rosji (s. 381).

Lewandowski przeprowadza także głęboką analizę zabiegu transfigurowania narracji mitycznych. W mitoznawstwie transfiguracją

nazywa się „proces przekształcenia schematów wiedzy w reprezentacje fikcyjne służące powstaniu światopoglądu”¹⁷. W przypadku mitu transfiguracja służy wytworzeniu i podtrzymaniu światopoglądu integrującego istniejące, zgodne z doświadczeniem potocznym zasoby wiedzy niższego rzędu¹⁸. Jak wspomniano, tradycyjny mit zapewniał translację modeli kulturowych w czasie i hipostatyczną dziedziczność wewnątrz danej tradycji. Pamięć zbiorowa służyła przechowywaniu informacji o wypracowanym w toku dziejów porządku. Zdaniem Lewandowskiego również „narodowe mity polityczne mówią społeczeństwu, których wydarzeń nie wolno zapomnieć” (s. 404). W ich wypadku w transfiguracji chodzi o włączenie aktualnych wydarzeń (treści) w narrację mityczną, nadanie im dodatkowych znaczeń poprzez wpisanie w kod kulturowy. Zabieg ten zasadza się na wyznajowaniu zbieżności między różnymi, nierzadko oddalonymi od siebie w czasie wydarzeniami. Sprzęgnięcie przeszłości z terażniejszością pozwala na tłumaczenie terażniejszości przez przeszłość oraz nadanie sensu aktualnym ludzkim doświadczeniom i współczesnym zdarzeniom. Narracja mityczna wyjaśnia, że coś się wydarzy, jako że zdarzało się wcześniej albo że zajdzie w przyszłości, bo dzieje się obecnie i miało już kiedyś miejsce („teraz i zawsze i na wieki wieków”). Bieżące wydarzenia inkorporowane są niejako do modelu pierwotnego incydentu, tworząc wraz z nim sekwencję zdarzeń. Historyczna linearność łączy się w ten sposób z mityczną cyrkularnością i cyklicznością (s. 437). Zdaniem Lewandowskiego bodźcami dla pamięci zbiorowej w dotyczącym Rosji procesie komunikacyjnym na polu prasowym są symboliczne punkty orientacji temporalnej: daty krytyczne (odsyłające do istotnych wydarzeń z przeszłości), postacie o orientacji heroicznej (jednostki o szczególnych właściwościach społecznych, politycznych i kulturowych, zazwyczaj cechujące się patriotyzmem, bohaterstwem, honorem), wydarzenia historyczne (fakty ważne społecznie, politycznie i kulturowo). Poprzez nawiązanie do bohatera dziejowego powstaje odwołanie do czasów, w których on żył i działał (s. 439). Postacie historyczne, podobnie jak daty, tworzą genetyczne odniesienia dla bieżących zjawisk i procesów (s. 442). Zwykle są to osoby, które odegrały istotną rolę w relacjach polsko-rosyjskich bądź chociażby w dziejach samej Rosji (s. 443). Transfiguracja jest specyficzną techniką budowania powiązań z wydarzeniami doniosłymi historycznie,

¹⁷ M. Czeremski, J. Sadowski, *Mit i utopia*, Wydawnictwo LIBRON, Kraków 2012, s. 188.

¹⁸ Tamże, s. 189.

istotnymi z punktu widzenia trwania danej społeczności, a tym samym generowania przeświadczenia o powtarzalności zdarzeń, ich periodiczności. Z jednej strony mechanizm transfiguracji pamięci w narracji mitycznej oddziałuje w sferze świadomościowej, z drugiej uruchamia pozaświadomościowe pokłady kolektywnej pamięci społecznej. Transfiguracja umożliwia kategoryzację zdarzeń. Zakotwiczenie materii historycznej w aktualnym kontekście sytuacyjnym lub umieszczenie współczesnych zjawisk w szerszym diachronicznym planie zapewnia dyskretną aktualizację związku z sytuacją początkową. Powoduje wpisanie bieżącego wydarzenia medialnego w ciąg narracji mitycznej, co z kolei skutkuje jego samorzutnym przesunięciem do depozytu wiedzy, wartości, prawdy. Wątki historyczne są w stanie usensownić współczesne zdarzenia i narzucić ich interpretację.

Lewandowski postuluje kontynuowanie badań nad problematyką mitu politycznego i obrazowania Rosji w polskiej prasie. Jego zdaniem monitorowanie narodowych mitów politycznych w tekstach dziennikarskich może stanowić ważny element weryfikacji kondycji społeczeństwa polskiego (s. 489). Za pomocą prasy odbywa się bowiem komunikacja społeczna i kształtuje dyskurs publiczny. W niej są replikowane i utrwalane wyobrażenia i mity dotyczące Rosji. Lewandowski wyciąga generalny wniosek o funkcjonowaniu mitów Rosji w przebadanych polskich tygodnikach opinii z lat 2004–2010 „w sposób ukierunkowany na anihilację działań nacjonalistycznych, a nie pobudzanie wartości patriotycznych” (!) (s. 490). Zwraca uwagę, że celowe posługiwanie się określonymi narracjami mitycznymi w przygotowywanych przez specjalistów tekstach dziennikarskich stanowi potężną broń w toczącej się w przestrzeni medialnej wojnie informacyjnej (s. 484). Wskazuje na wysoki poziom nasycenia tekstów tego typu narracjami. Przestrzega, że mity Rosji w prasie polskiej funkcjonują jako narzędzie socjotechniczne (s. 488). Jego zdaniem poprzez pobudzenie i intensyfikację określonych narracji mitycznych (etnocentrycznych, imperialistycznych, defensywnych, ofensywnych, mesjanistycznych itd.) można stosunkowo łatwo uaktywniać określone nastroje, postawy i działania społeczne. Lewandowski twierdzi, że może to mieć istotne znaczenie geopolityczne, gdyż rzutuje na całość kształt stosunków międzynarodowych. Współczesne mity polityczne są wyrozumowanymi produktami o olbrzymim potencjale propagandowym i manipulacyjnym. „Dzięki [mitom politycznym] treści, które w ramach dyskursu naukowego interesowały jedynie nieliczne elity,

nagle zyskują zdolność skutecznej mobilizacji mas¹⁹. Lewandowski przytacza pogląd Cassirera o tym, że należy wszelkimi środkami dążyć do racjonalnej polityki jako formy sprawowania władzy natomiast mity polityczne zwalczać (s. 57). Wytwarzanie narodowych mitów politycznych Cassirer uznawał za groźne i równoważne w skutkach ze zbrojeniem się państw, produkcją nowoczesnej broni, samolotów bojowych i karabinów maszynowych²⁰.

Podsumowując prezentację monografii Lewandowskiego, chciałabym podkreślić, że ze względu na objęcie badaniem bardzo obszernego materiału językowego, przemyślany, uporządkowany układ treści, rzeczowy, logiczny wywód, sugestywne egzemplifikacje wysłowień narracji mitycznych, precyzyjne analizy kwantytatywne, liczne odwołania bibliograficzne umożliwia ona zrozumienie nie tylko głównych narodowych mitów politycznych Rosji w kontekście bezpieczeństwa informacyjnego, lecz również szerszych zagadnień konstruowania i przepływu informacji medialnych, mechanizmów kreowania pożądaných politycznie obrazów rzeczywistości w dyskursie prasowym i społecznym w warunkach wojny informacyjnej, wykorzystywania narzędzi dezinformacji, propagandy i manipulacji czy fabrykowania fake newsów. Podejmowana w niej problematyka jest istotna społecznie i bardzo aktualna. W mojej ocenie jest to książka ważna, pozycja z rodzaju *must read!* dla każdego rusycysty.

REFERENCES

- Cassirer, Ernst. *Mit państwa*. Transl. Staniewska, Anna. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, 2006.
- Czeremski, Maciej. *Mit w umyśle: Ewolucyjno-kognitywne podstawy form mitycznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2021.
- Czeremski, Maciej; Sadowski, Jakub. *Mit i utopia*. Kraków: Wydawnictwo LIBRON, 2012.
- Foucault, Michel. *Archeologia wiedzy*. Transl. Siemek, Andrzej. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1977.
- Kordys, Jan. *Mózg i znaki*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- Lévi-Strauss, Claude. *Antropologia strukturalna*. Transl. Pomian, Krzysztof. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1970.
- Maćkiewicz, Jolanta. "Ramy interpretacyjne jako narzędzie badań medioznawczych." *Studia Medioznawcze*, 2020, no. 21 (3): 615–627.
- Sikora, Tomasz. "Koncepcja mitów politycznych w filozofii Ernsta Cassirera i jej ak-

¹⁹ M. Czeremski, *Mit w umyśle...*, s. 84.

²⁰ E. Cassirer, *Mit państwa...*, s. 313.

- tualność.” *IDEA – Studia nad Strukturą i Rozwojem Pojęć Filozoficznych*, 2014, no. 26: 157–174.
- Tarnowski, Maciej. “Jak opisać nieracjonalność? Problem nieracjonalnych systemów przekonań a interpretacjonizm w filozofii umysłu.” *AVANT*, 2021, no. 12 (3): 1–23, <<https://avant.edu.pl/wp-content/uploads/M-Tarnowski-Jak-opisac-nieracjonalnosc.pdf>>.
- Zwierzdzyński, Marcin K., “Konstruktywizm a konstrukcjonizm”. *PRINCIPIA*, 2012, no. 56: 117–135, <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/73201/zwierzdzyński_konstruktywizm_a_konstrukcjonizm_2012.pdf?sequence=1&is-Allowed=y>.